

leesbaarheid: van flesch terug naar rousseau

luc van poecke

De laatste jaren is er onder meer in ons taalgebied een duidelijk groeiende belangstelling voor een overwegend Amerikaanse discipline die zich sedert het begin van de jaren twintig onder de naam Readability Research ontwikkeld heeft tot een vrij autonome analysemethode van de gecommuniceerde boodschap. Deze tekst wil een presentatie zijn van een werkdocument dat onlangs door het CeCoWe werd uitgegeven onder de titel Het Trouweloze Medium. Een onderzoek naar de correctieve retoriek van het leesbaarheidsonderzoek. In deze studie hebben we getracht de strategie na te gaan die het leesbaarheidsonderzoek ten overstaan van de tekst voert. We hebben hierbij een structuralistisch standpunt ingenomen, standpunt dat diametraal tegengesteld is aan het empirisme dat, zoals zal blijken, het leesbaarheidsonderzoek domineert. Onze bespreking van deze discipline is dan ook kritisch te noemen. (1)

1.1. In ons werkdocument hebben we het leesbaarheidsonderzoek een *translinguïstische* discipline genoemd. Dit wil zeggen dat deze analysemethode, wat de aspecten van het communicatief gebeuren betreft, zich op de linguïstische processen, de tekst, concentreert. In tegenstelling echter tot wat er in de moderne linguïstiek gebeurt, worden in de translinguïstiek deze linguïstische processen niet op en om zichzelf bestudeerd, doch worden ze gesitueerd binnen de globale communicatieve problematiek, geanalyseerd binnen de pragmatische situatie van het sprekend subject. Aan de «ruimte» van de linguïstische processen wordt met andere woorden een (allesbehalve heldere) zone van intenties, functies, effecten, behoeften... toegevoegd. Vandaar de term *translinguïstiek* (wat het standpunt van de linguïstiek overstijgt), term die ons inziens kan vervangen worden door de equivalente begrippen *pragmatiek* of *retoriek*. Het is derhalve duidelijk dat, eens deze invalshoek gekozen, de problematiek niet zuiver linguïstisch meer kan

zijn en nu gearticuleerd zal dienen te worden vanuit de hierboven reeds geciteerde noties van de intentionaliteit, de effectiviteit enz. Het is dit standpunt dat we meenden te herkennen in het leesbaarheidsonderzoek. Deze discipline kan immers gedefinieerd worden als een poging om die kenmerken te vinden in de «verwoording van de boodschap» die de effectiviteit (de «communicativiteit») van een communicatieproces beïnvloeden. Hierbij zal men van de stelling uitgaan dat een aantal «vormelijke» elementen in de tekst kunnen variëren en dat deze variatie tevens een verandering in de effectiviteit met zich meebrengt. In deze zoektocht naar de wetten van het communicatief taalgebruik wordt de notie van de *leesbaarheid* centraal gesteld. Deze notie maakt het tevens duidelijk dat men zich hierbij tot geschreven (beter: gedrukte) teksten zal beperken.

1.2. Alhoewel het begrip *leesbaarheid* in zijn brede betekenis klassiek gede-

finieerd wordt als (typografisch) *duidelijk*, *interessant* en *begrijpelijk*, zal de klemtoon in het leesbaarheidsonderzoek toch op de laatste component vallen. We hebben ons in onze lectuur dan ook tot deze verengde betekenis beperkt. In zijn verengde, doch meest courante, vorm kan het leesbaarheidsonderzoek dan ook gedefinieerd worden als een discipline die de relatie onderzoekt tussen bepaalde linguïstische factoren in een geschreven tekst en de begrijpelijkheid van deze tekst. Het ligt hierbij voor de hand dat deze begrijpelijkheid een relatieve zaak is — wat begrijpelijk is voor de ene lezer is het nog niet voor de andere — zodat ook, naast de verwoording van de boodschap en het cognitief effect, het lezerspubliek een centrale plaats dient te krijgen in de analyse.

1.3. Deze relatie tussen enerzijds de verwoording van de boodschap en anderzijds de cognitieve effectiviteit bij een bepaald lezerspubliek is op

verschillende manieren opgezocht en geanalyseerd worden. We hebben ons in dit verband echter beperkt tot een bespreking van de dominante methode, die louter kwantitatief te werk gaat.

Zuiver empirisch-inductief en gewaand met de statistiek zal men in deze methode, via een experimentele testsituatie en gebaseerd op een onderzoek van een beperkt universum van teksten en lezers, een aantal «stilistische» kenmerken van de tekst (zoals de lengte van zinnen en woorden, de diversiteit in het woordgebruik enz.) trachten op te sporen die in een (liefst causaal) verband staan met de variatie in de begrijpelijkheid. Deze stilistische kenmerken dienen kwantificeerbaar te zijn, vermits ze als variabelen binnengebracht worden in een statistische formule die de evolutie berekent in de relatie tussen deze (onafhankelijke) variabelen en de cognitiviteit (als afhankelijke variabele).

Wanneer deze operatie volgens de regels van de kunst is verlopen, kan men zo de bekomen resultaten generaliseren tot alle teksten en alle lezers waarvoor de proefteksten en de proefpersonen representatief worden geacht. Een dergelijke generalisatie neemt de vorm aan van een zogenaamde leesbaarheidsformule die een predictieve waarde heeft: toegepast op een tekst voorspelt een dergelijke formule de potentiële begrijpelijkheid, de cognitieve effectiviteit, van deze tekst. Het is nu heel deze strategie die aan bod komt in het eerste gedeelte van ons werkdocument.

2.1. Abstractie makend van een aantal problemen, hebben we gemeend ons te kunnen concentreren op een viertal cruciale punten in deze strategie: het probleem van het *universum van teksten en proefpersonen*; de aard van de *linguïstische variabelen*; het *meten van het cognitief effect*; en tot slot de *leesbaarheidsformules* zelf en hun *interpretatie*.

2.2. Het probleem van het *universum* hebben we getracht te articuleren in twee belangrijke vraagstukken, nl. dat van de homogeniteit en dat van de representativiteit. Geen van deze twee problemen lijkt ons door het leesbaarheidsonderzoek op een bevredigende manier te zijn opgelost.

Wat de representativiteit van de gebruikte testpassages betreft, wordt door het leesbaarheidsonderzoek zelf toegegeven dat hieraan nog heel wat verbeteringen kunnen aangebracht worden.

Het vraagstuk van de homogeniteit lijkt ons nog veel crucialer te zijn. Teksten vergelijken op hun leesbaarheid betekent alleszins eerst en vooral dat deze teksten vergelijkbaar zijn, wat ons inziens impliceert dat ze dienen te behoren tot één homogeen universum. Welnu, alhoewel in het leesbaarheidsonderzoek herhaaldelijk gesteld wordt dat geen enkele formule geldt voor alle teksten — stelling waaraan tegemoetgekomen wordt door de zogenaamde «gespecialiseerde formules» — is (of was?) de dominante tendens in het leesbaarheidsonderzoek toch deze dat er gestreefd werd naar «algemene formules» die, op enkele minimale restricties na, toepasbaar zijn op alle teksten die in een bepaalde taal geproduceerd worden.

Deze algemene formules, waarmee het leesbaarheidsonderzoek op een soms vrij spectaculaire wijze naar buiten treedt, doen dus besluiten dat het leesbaarheidsonderzoek meent dat alle teksten, wat ook hun specificiteit moge zijn, vergelijkbaar zijn en dus kunnen ondergebracht worden in één globale categorie. Doet deze drang tot reductionisme en homogenisatie dan al denken aan de pertinentie waarop de moderne linguïstiek zich geplaatst heeft, hij contrasteert anderzijds ook sterk met de algemene tendens in de moderne pragmatiek, waarin voortdurend de nadruk gelegd wordt op de pluraliteit en de heterogeniteit van de tekstuele werkelijkheid.

Het bestaan van de «gespecialiseerde formules» roept daarentegen dan weer het probleem van een discursus- of teksttypologie op. Dit vraagstuk, dat reeds tot een van de klassieke thema's behoort van de hierboven aangehaalde pragmatiek of translinguïstiek, lijkt echter voor het grootste gedeelte buiten het theoretisch gezichtsveld van het leesbaarheidsonderzoek te liggen, enkele uitzonderingen niet te na gesproken.

Het probleem rond de homogeniteit doet zich ook voor in verband met het lezerspubliek. Dit laatste wordt in het leesbaarheidsonderzoek uitgedrukt in de graad van leesvaardigheid dat het bezit, leesvaardigheid die dan

in een tweede, niet van vraagtekens ontdane, beweging gerepresenteerd wordt door het bereikte schoolse opleidingsniveau. Ook hier zal deze leesvaardigheid gezien worden als variabel-vergelijkbaar, wat dus impliceert dat men slechts één homogene categorie voorziet in plaats van *verschillende*, niet tot elkaar te reduceren bedrevenheden naargelang het teksttype.

2.3. Wat de *linguïstische variabelen* betreft, wordt het leesbaarheidsonderzoek sterk gehinderd door de gekozen methodologie. Slechts die tekstuele kenmerken zullen immers in de analyse weerhouden kunnen worden die kwantificeerbaar zijn.

Van de weerhouden stilistische kenmerken die voldoende correleren met de begrijpelijkheid zijn de woordlengte en de zinslengte wel de meest klassieke te noemen.

Dit hoeft uiteraard geen verwondering te wekken: het makkelijkst hanteerbaar en meetbaar, garanderen ze tevens een totale probleemloosheid op theoretisch vlak, wat bijvoorbeeld niet kan gezegd worden van de variabele «aantal moeilijke woorden». Concreet en zelfs ietwat triviaal gezien betekent dit dus dat het leesbaarheidsonderzoek zal verklaren dat hoe langer de zinnen en de woorden in een tekst zijn, des te moeilijker deze leesbaar zal zijn. Te vermelden is tevens nog dat de laatste jaren met een aantal variabelen gewerkt wordt die minder passen in de orthodoxie van het klassieke leesbaarheidsonderzoek. Van deze vernieuwing, waarvan de basis gevormd wordt door modellen uit de psycholinguïstiek en de moderne Amerikaanse linguïstiek, is de oorzaak voor een deel te vinden in een zucht om het oorzakelijk karakter in de relatie tussen de tekstuele kenmerken en de begrijpelijkheid beter te funderen, en is het gevolg alleszins dat er een meer ernstige theorievorming dan vroeger vereist wordt.

Opvallend bij dit alles is nu het volgende. Daar waar de linguïstiek in haar analyse het niveau van de zin (of van een vergelijkbare syntagmatische grootheid) niet overschrijdt, zal de translinguïstiek deze beperking niet kennen en zelfs totaal anderssoortige grootheden naar voren schuiven. Het leesbaarheidsonderzoek nu, dat nochtans in zijn probleemstelling translin-

guïstisch te noemen is (effectiviteit van de communicatie, doelmatigheid van de overdracht enz.) geraakt nochtans niet boven de zin uit. Ook aan dit fenomeen zal de exclusiviteit van de kwantificering wel niet vreemd zijn.

2.4. Eens de linguïstische variabelen gevonden die correleren met de leesbaarheid, dient men nog een methode te ontwikkelen die deze *afhankelijke variabele dient te meten*. Hierbij stellen zich in feite twee problemen. Namelijk enerzijds de validiteit van de voorgestelde meetmethode, anderzijds de validiteit van de definiëring van de begrijpelijkheid of, concreter, van het reële begrijpen, de cognitief zelf.

Stellen we vooreerst dat het leesbaarheidsonderzoek voor de omschrijving van de leesbaarheid/begripelijkheid, zijn toevlucht zoekt in de operationele definitie (leesbaarheid is «datgene wat in deze of gene test gemeten wordt»).

Wat de meetmethodes betreft kan zonder twijfel gezegd worden dat de twee meest courante methodes — het stellen van vragen en de zogenaamde «close procedure» (die o.i. veeleer het herkennen dan het kennen meet) — bezwaren oproepen. Belangrijker is echter nog het volgende. De dominante tendens in de strategie van het leesbaarheidsonderzoek in dit verband is dat men bij het meten van het cognitief effect bij het lezerspubliek, *een bepaald effect als te bereiken vooropstelt* (zoveel procent van de gestelde vragen correct opgelost, een bepaald resultaat in de «close test» bereikt.) Afgezien nog van het feit dat de arbitrariteit bij het vaststellen van de grootte van deze constante toegegeven wordt, dient men dus te stellen dat in de analyse van de leesbaarheid van een tekst niet zozeer op zoek gegaan wordt naar de concrete effectiviteit van deze tekst, als wel naar de leesvaardigheid, het schoolse opleidingsniveau dat nodig is om, gezien het teksttype en het te bereiken effect, op een bevredigende wijze deze tekst te kunnen lezen. We hebben er in ons werkdocument op gewezen dat een dergelijke procedure, die aan de basis ligt van het meest courante en meest bruikbare type van formules, in de dialectiek tussen tekst, lezer en effectiviteit, de totale last van de leesbaarheidsproblematiek naar de tekst

toe schuift. Het effect dient immers constant gehouden te worden, terwijl van het publiek niets kan verwacht worden. Volgens het leesbaarheids-onderzoek grijpt de lezer immers doorgans veeleer naar teksten die iets onder zijn leesniveau liggen, dan dat hij op zijn niveau zou lezen.

2.5. De generalisaties waartoe uit het hierboven beschreven onderzoek kon besloten worden verschijnen, zoals we reeds weten, onder de vorm van de zogenaamde *leesbaarheidsformules*. Deze kunnen omschreven worden als multipale regressievergelijkingen, waarbij men vanuit een combinatie van enkele onafhankelijke variabelen — bijvoorbeeld de gemiddelde woorden zinslengte van een tekst — de leesbaarheid van deze tekst kan voorspellen.

Sommige formules voorspellen hierbij, voor een bepaald publiek, de graad van begrijpelijkheid van de tekst. De meeste formules passen echter de hierboven geschetste procedure toe. Het zijn «grade placement»-formules, die, doordat het effect constant gehouden wordt, het lezerspubliek voorspellen dat deze tekst op een bevredigende manier kan lezen. Zoals we reeds opmerkten wordt hierbij het lezerspubliek uitgedrukt in leesvaardigheid en leesvaardigheid in het niveau dat men bereikt heeft in het schoolse onderwijs, zodat men kan stellen dat «grade placement»-formules met een algemeen karakter van iedere tekst in een bepaalde taal het schoolpeil voorspellen dat nodig is om deze tekst te kunnen lezen. Initiaal leveren dergelijke formules echter slechts een cijfer (tussen de nul en de honderd) op. Het is nu de taak van de *interpretatieschaal* het bekomen cijfer om te zetten in het desbetreffende opleidingsniveau.

Een dergelijke interpretatieschaal kan echter nog meer. We hebben er reeds op gewezen dat het leesbaarheids-onderzoek een relatief standpunt inneemt: wat leesbaar is voor de ene lezer, is dit nog niet voor de andere. Anderzijds is men op zoek naar de meest effectieve vormen van de communicatie, naar de wetten van het communicatief taalgebruik. Alhoewel nu de cognitieve effectiviteit in de «grade placement»-formules constant blijft, zal men er toch in slagen de graad van de communicatieve effec-

tiviteit terug in de strategie binnen te voeren. Het is immers een klein kunstje de gemiddelde leesvaardigheid, dit is: het gemiddelde opleidingsniveau van de volwassen bevolking van een bepaald land op een paal tijdstip op te zoeken en op die manier een bepaald teksttype naar voren te schuiven dat de grootste communicatieve kracht bezit, vermits het door de meeste mensen kan gelezen worden. Teksten die door minder mensen kunnen gelezen worden, zullen dan ook minder communicatief beschouwd worden. Het leesbaarheids-onderzoek tendert in dit opzicht dan ook naar een *retoriek van de massacommunicatie*, waarbij, zoals we zullen zien, niet zelden een goed functioneren van de democratie zal verbonden worden aan het optimaal verloop van de communicatie. Het relatieve standpunt van het leesbaarheids-onderzoek maakt in dergelijke interpretatieschalen (cf. b.v. de in ons werkdocument besproken klassieke schaal van Flesch) dan ook plaats voor een expliciete hiërarchie. Hierbij rekening houdend met de stelling dat de lezer geneigd is iets onder zijn niveau te lezen, zal men een *standaardtaal* centraal stellen die voor iedereen leesbaar is. De teksten die zich verwijderen van deze norm zullen dan gerangschikt worden in een schaal die enerzijds gaat van zeer gemakkelijk tot tamelijk gemakkelijk, anderzijds van zeer moeilijk tot tamelijk moeilijk. De stelling dat wat leesbaar is voor de ene nog niet leesbaar is voor de andere, wordt dus «vertaald» in een classement waarin alle teksten naar moeilijkheidsgraad gerangschikt en beoordeeld/veroordeeld worden ten overstaan van de homunculus van de gemiddelde lezer (2).

Het is nu deze interpretatie van het relativiteitsprincipe en de manifeste homogenisatie met betrekking tot teksten en lezers, die het onderwerp hebben uitgemaakt van het tweede gedeelte van ons werkdocument. Hierbij hebben we de strategie van het leesbaarheids-onderzoek geconfronteerd met een structurele benadering van de communicatie.

3.1. Een reëel relatief standpunt met betrekking tot de leesbaarheidsproblematiek zou de stelling zijn dat wat leesbaar is voor de ene, daarom nog *niet* leesbaar voor de andere *dient te*

zijn. Het leesbaarheidsonderzoek poneert daarentegen dat wat leesbaar is voor de ene, ook leesbaar voor de andere zou moeten zijn. Het is een kritiek op de communicatie, waarbij via een manifeste hiërarchiserende rangschikking van teksten gesteld wordt dat alle teksten, hoe dan ook, gelezen zouden moeten kunnen worden door alle lezers. Men heeft hierbij mooi te stellen dat de door ons geformuleerde kritiek onrechtvaardig is, dat de hele discussie terug te brengen is tot de vraag voor welk publiek men beoogt te schrijven, dat in deze vraag het leesbaarheidsonderzoek kan helpen, dat teksten voor «specialisten» niet noodzakelijk in de standaardtaal geschreven dienen te worden enz... al deze argumenten nemen niet weg dat een aantal teksten naar moeilijkheidsgraad gerangschikt worden, waarbij men — met als centrale noties de standaardtaal en de gemiddelde lezer — zal verklaren dat tekst A evengoed bestemd is voor lezer X als tekst B, maar dat hierbij A voor deze lezer moeilijker is dan B.

Een dergelijke werkwijze miskent volgens ons het relativerend principe. Immers, ofwel het een ofwel het andere. Ofwel stelt men dat alles wat geschreven wordt bestemd is voor *verschillende* lezersgroepen, *verschillende* leesvaardigheden vereist, en dan is het, op zijn zachtst gezegd, niet steeds zinvol teksten naar moeilijkheidsgraad met elkaar te vergelijken. Ofwel vergelijkt men alle teksten onderling met elkaar, wat echter impliceert dat het ingeroepen relativisme slechts schijnbaar is en in feite een normerend standpunt verbergt, vermits men er dan van dient uit te gaan dat in feite alle teksten leesbaar zouden moeten zijn voor iedereen, doch dat in de praktijk de ene tekst leesbaarder is dan de andere voor hetzelfde publiek. De zogenaamde «grade placement»-formules zijn van deze redenering het mooiste voorbeeld te noemen: hier wordt immers de leesbaarheid uitgedrukt in de *grootte van hetzelfde homogene publiek* dat een tekst kan bereiken.

3.2. Het is derhalve duidelijk dat de notie van de homogeniteit, de figuur van «hetzelfde», een centrale plaats dient te krijgen in de thematisering van het relativiteitsprincipe. Het leesbaarheidsonderzoek is wat dit betreft

ondubbelzinnig te noemen. Zoals we hierboven reeds gesteld hebben wordt het publiek gedefinieerd door één homogene leesvaardigheid, die — juist daardoor — als kwantitatief variabel kan beschouwd worden. Juist dezelfde strategie ontmoet men wanneer men nagaat hoe de tekstuele werkelijkheid benaderd wordt. Zeker wat de «algemene formules» betreft kan men slechts stellen dat men zich hierbij baseert op een onderlinge vergelijkbaarheid van alle teksten, wat dus impliceert dat alle teksten onder te brengen zijn in één categorie. Gezien de theoretische armoede die het leesbaarheidsonderzoek in dit verband niet zelden kenmerkt, heeft men in feite het raden naar wat een dergelijke redenering fundeert. Men zou echter kunnen poneren dat de impliciete theorie van het leesbaarheidsonderzoek de volgende is.

Het leesbaarheidsonderzoek, zo zou men kunnen stellen, gaat er van uit dat, welke de specificiteit van de verschillende teksten ook is, welke functies — om deze notie hier maar te gebruiken — zij ook vervullen, zij in de eerste plaats een cognitief effect dienen te hebben: de cognitieve functie wordt geïmpliceerd door alle andere functies maar het omgekeerde is niet het geval.

Een dergelijke homogenisatie verglijdt echter maar al te gemakkelijk in een onaantvaardbaar reductionisme, zeker wanneer men de andere functies van de tekst niet expliciet in het onderzoek betreft. We hebben in dit opzicht kritiek uitgeoefend op het leesbaarheidsonderzoek vanuit het functioneel communicatiemodel van R. Jakobson, waarin duidelijk gezegd wordt dat een teksttypologie dient uit te gaan van de idee van *verschillende* functionele hiërarchieën. Dit impliceert uiteraard dat men tot een categorisering van teksten komt waarbij de operatie van de vergelijking veel minder vlot zal verlopen dan gewoonlijk in het leesbaarheidsonderzoek het geval is.

3.3. Het functiebegrip voor de rest latend voor wat het is, hebben we daarna vanuit een structuralistische visie het probleem van de leesbaarheid onderzocht en hebben we getracht tot een structurele definitie van dit begrip te komen.

Ons uitgangspunt was hierbij het — in feite vrij arbitrair gekozen — com-

municatiemodel dat binnen de ethnografie van de communicatie door D. Hymes werd ontwikkeld.

Het model zelf — geïnspireerd door R. Jakobson — is op zichzelf vrij klassiek te noemen. Het interessante is echter dat Hymes hierbij een structurele definitie van de communicatie tracht te geven. Het is nu deze structurele bepaaldheid van de communicatie die we, met behulp van een aantal auteurs (voornamelijk de teksttheorie van M. Foucault en L. Althusers notie van de structurele causaliteit) hebben trachten te thematiseren. Hierbij verscheen het communicatiemodel als een configuratie van termen (zender, ontvanger, onderwerp, situatie enz...) die bepaald zijn door hun onderlinge relaties en wel zo dat, ten eerste, deze termen buiten deze relaties niet bestaan, en, ten tweede, dat wanneer een van de termen van aard, specificiteit, verandert, alle termen, en dus ook de structuur, van specificiteit verandert. Verandert b.v. de zender van aard, dan zal b.v. ook de tekst van aard veranderen, alsook de ontvanger enz. Op die manier bekomt men een aantal *verschillende* communicatieve «regimes», door b.v. Hymes «events» en door Foucault «discursieve formaties» genoemd. In sommige van deze configuraties kunnen/moeten wij optreden als acteurs in een bepaalde rol, uit andere zijn wij uitgesloten, bijvoorbeeld omdat we de benodigde communicatieve competentie (cf. de lees- en schrijfvaardigheid) missen. Met Hymes zou men kunnen zeggen dat deze competentie groot of klein kan zijn, naargelang men zich in meer of minder regimes communicatief weet te gedragen.

Het is alleszins duidelijk dat een dergelijke, structureel bepaalde «ruimte» — die we later als de schrijftuur zullen definiëren — de dimensie is waar de macht wordt uitgeoefend en aangevallen, die specialiserend werkt en waarin we, zoals in een toneelstuk, verschijnen als acteurs die een aantal rollen te vertolken hebben. De schrijftuur, zo opgevat, werkt met andere woorden verdelend, en vervreemdend en versplinterend: waar ben *ik* echt nog, wanneer *ik* voortdurend verschijn met een masker op? De taal verdeelt evenzogoed als ze verzamelt.

3.4. Voor een verdere uitwerking van deze thematiek dienen we naar ons

werkdocument te verwijzen. Het ligt nu echter voor de hand dat in een dergelijke optiek de homogeniteit die het leesbaarheidsonderzoek in de communicatieve werkelijkheid had ingebracht, verdwijnt ten voordele van een radicale heterogeniteit en dat de operatie van de vergelijking en de figuur van «hetzelfde» plaats dienen te maken voor de differentialiteit. We krijgen op die manier immers een aantal niet tot elkaar te reduceren teksttypes, waarbij de stelling dat alles voor iedereen min of meer leesbaar is (en optimaal leesbaar zou moeten zijn) wordt ondergraven.

3.5. Op de vraag «Wie spreekt?», dient men in een dergelijke optiek, gewapend met het concept van de structurele causaliteit, te stellen dat het de structuur zelf is die aan het woord is. Het verschijnen immers van de tekst binnen een bepaald regime is niet langer bepaalbaar vanuit b.v. de intentionaliteit van de zender, of de behoefte van de ontvanger, of de functionaliteit t.o.v. het geheel. Het is de structuur zelf (te zien als een systeem van effecten, waarbij het geheel niet meer is dan de specifieke articulatie van de delen) die als de oorzaak dient aangewezen te worden. Deze stelling, die het mogelijk maakt de onderlinge relaties tussen de componenten te onderzoeken in een *grammatica van de communicatie* heeft ons dan ook tot een radicaal andere definitie van de leesbaarheid geleid dan diegene die in het leesbaarheidsonderzoek wordt gehanteerd. Leesbaarheid wordt nu *communicatieve grammaticaliteit*. Leesbaar is deze tekst die volgens een aantal selectie- en combinatieregels op zijn plaats verschijnt in een specifiek regime, d.w.z. in relatie met een specifieke zender en ontvanger, aangepast aan het juiste «onderwerp», in de juiste situatie enz.

4.1. Uit de vorige pagina's zijn rond de notie van de leesbaarheid in feite twee diametraal aan elkaar tegengestelde teksttheorieën te voorschijn gekomen. Enerzijds zal een structurele benadering de notie van de *schriftuur* definiëren als een dimensie die gekenmerkt wordt door differentialiteit, heterogeniteit en grammaticaliteit, als een machtsinstrument ook, dat verdelend en specialiserend werkt en dat

aanleiding geeft tot de eindeloze, vaak moeizame en niet van agressiviteit onblote arbeid van de interpretatie. De communicatie wordt niet zo zeer benaderd vanuit noties als vergemeenschappelijking, efficiënte overdracht enz., dan wel als een weinig overzichtelijke theatrale ruimte waarin men zich, gevangen in een rollenspel, dreigt te verliezen.

Daartegenover staat het leesbaarheidsonderzoek, dat in feite (impliciet) hetzelfde begrip van de schriftuur hanteert, doch juist tegen deze dimensie wil ageren, waarbij de eis van de leesbaarheid centraal gesteld wordt. Kritisch en normerend erkent het leesbaarheidsonderzoek de realiteit van de schriftuur, haar opaciteit, het feit dat ze het wederzijds begrip niet zelden in de weg staat, dat ze verdelend werkt en een obstakel vormt voor de communicatieve effectiviteit (dit wil hier zeggen: een totale en onmiddellijke transparantie voor een zo groot mogelijk aantal mensen). Het leesbaarheidsonderzoek wil hierin correctief optreden en wil dat deze trouweloosheid van het medium, deze neiging om ondoorzichtig en autonoom te worden, opgeheven wordt.

Hoe het leesbaarheidsonderzoek in zijn actie tegen deze situatie te werk gaat hebben we hierboven trachten uiteen te zetten. De *ideologie* die heel deze strategie animeert zullen we nu in het kort bespreken. Deze ideologie is meestal impliciet, niet-bewust te noemen. Wat vaak wel uitdrukkelijk met de notie van de leesbaarheid wordt verbonden is, zoals we reeds zegden, het al of niet goed functioneren van de democratie. Dit hoeft trouwens geen verwondering te wekken: de solidariteit tussen de notie van de efficiënte communicatie en deze van de effectieve democratie is klassiek te noemen en krijgt vaak een centrale plaats in allerlei communicatietheorieën (de «Nieuwe Retoriek» b.v.) toegewezen.

Waar men nu wel een expliciete en uitgewerkte leesbaarheidsfilosofie te lezen krijgt, is in het werk van een van de meest illustere leesbaarheidsonderzoekers, nl. R. Flesch. Het is dan ook deze filosofie die we in het laatste gedeelte van ons werkdocument hebben geanalyseerd.

4.2. Voor Flesch kan de schriftuur, zoals we ze hierboven hebben gedefi-

nieerd, slechts gekwalificeerd worden als een universele vloek van de *cultuur*. Pompeus, artificieel, stijf, formalistisch, aan duizend en één regels en regeltjes onderworpen, is de instantie van de letter, de boekentaal, niet zelden een medium vol listen en subtiliteiten dat veeleer de communicatie verhindert. De officiële taal bijvoorbeeld is onleesbaar en wil ook niet gelezen worden: het is een machtsinstrument dat een afstand tussen het volk, de burger, en zijn regeerders instauraert. Geconfronteerd met deze communicatieve ellende, houdt Flesch een pleidooi voor een *terugkeer* naar een meer *natuurlijke* taal. Deze laatste is te vinden in wat door hem *Plain Talk* wordt genoemd, dit wil zeggen, een schriftuur die slechts stem zou mogen zijn.

Deze ongemeen rijke notie van de *Plain Talk* is nu niets anders dan de standaardtaal zoals die door het leesbaarheidsonderzoek werd gereveleerd: een taal die voor iedereen bestemd is en die de versplintering en de afstand die de schriftuur aangebracht had in de maatschappij opheft ten voordele van een (hervonden) homogeniteit en een optimale communicativiteit.

Zoals men in deze vlugge schets kan zien wordt door Flesch de artificialiteit van de schriftuur, die behoort tot het domein van de cultuur, geplaatst tegenover een meer natuurlijke taal, die door middel van een soort terugkeer zou kunnen verkregen worden.

Dat een dergelijk redenering reminiscenties oproept aan Rousseau hoeft nauwelijks betoogd. De centrale gedachte in het laatste gedeelte van ons werkdocument is dan ook dat de niet-bewuste ideologie van het leesbaarheidsonderzoek, die ons inziens door Flesch op een fascinerende wijze werd geëxpliciteerd, rousseauïstisch is. We hebben in dit deel dan ook Flesch gelezen met behulp van Rousseau en vice versa. De manifeste overeenkomst tussen beiden qua ideeën nopens de taal, de communicatie en — breder — de representatie (zowel in linguïstische als in politieke zin) en de grote coherentie die we door deze manier van lezen aan de ideeën van Flesch wisten te geven, geven ons de moed om in dit verband de mogelijke beschuldigingen van «hineininterpretieren» van de hand te wijzen. Tenslotte willen we er nog op wijzen dat

het vooral de Rousseau - lektuur van de Franse filosofen J. Starobinski en J. Derrida is geweest die ons in onze gedachtengang heeft geleid.

4.3. In een al te grove en vlugge schets kunnen we zeggen dat voor Rousseau de overgang van de natuur naar de cultuur — overgang die tevens de «menselijke» mens constitueerde — kan gezien worden als de overgang van het onmiddellijke, van het onverdeeld aanwezig zijn bij zichzelf en de anderen, naar het middellijke. Deze overgang instauraert een gemis, een aliënatie, een afstand: men bevindt zich nu immers — en dit geldt zowel in communicatief als in politiek opzicht — in de dimensie van de representatie, in de wereld van de media. In de representanten (woorden, het gouvernement...) ben ik immers niet aanwezig, zij vervangen mij slechts. De wereld van het verschijnen, de schijn, wordt dus tegenover de wereld van het zijn geplaatst.

Naargelang de cultuur verder schrijdt neemt de aliënatie toe. Ook — en dit interesseert ons hier het meest — op het vlak van de communicatie. Na het prille begin van de taal, die slechts stem, spraak was en waarin de afstand nog minimaal was, ontplooit het medium zich volledig, overwoekert de schriftuur de stem en krijgen we de ellende van de cultuur in bovengeschetste zin: datgene wat slechts een instrument mocht zijn, dreigt autonoom te worden, zijn eigen wetmatigheden te ontplooiën.

4.4. Zowel Rousseau als Flesch, die een soortgelijke geschiedenis van de taal schetst, menen dat voor deze ellende een oplossing kan gevonden worden. Beiden pleiten in dit verband voor een zekere vorm van terugkeer en voor het afzweren van de artificialiteit. Voor beiden verloopt deze terugkeer op dezelfde wijze: niet naar de toestand vóór de taal dient teruggekeerd te worden, doch wel naar het begin, de kindsheid van de cultuur, de taal, de representatie.

We hebben er nu in ons werkdocument op gewezen dat men het rousseauïsche schromelijk zou miskennen, wanneer men zou menen dat deze terugkeer als een eenvoudige regressie kan opgevat worden. Zoveel Rousseau als Flesch, en dit op een identieke

manier, zien dit proces veeleer als een progressie waarbij juist in de onomkeerbare evolutie van de taal de ont-snappingskans verscholen ligt.

De redenering van Rousseau en Flesch loopt in dit verband volledig parallel. Na het poëtisch begin ontwikkelt de taal (de cultuur, iedere vorm van representatie) zich meer en meer in de richting van het conventionele, het efficiënte, abstracte, gespecialiseerde... De schriftuur, de geletterdheid wordt meer en meer belangrijk. In deze voortschrijdende aliënatie bestaat nu de kans — die slechts door enkele geprivilieeerde culturen kan gegrepen worden — dat de schriftuur zich in die mate in bovengeschetste zin ontwikkelt, dat men uiteindelijk een uiterst efficiënt, zuiver functioneel, vereenvoudigd instrument krijgt, dat, in een totale plooibaarheid, zichzelf wegcijfert. Flesch vergelijkt in dit verband graag deze schriftuur met een assemblage-band en schuift hierbij de copy writing als voorbeeld naar voren. Hij meent dat dit begerenswaardig stadium zou kunnen bereikt worden in de *Plain Talk*, het standaard Engels dat in geen geval kan gezien worden als een artificiële constructie, doch veeleer dient opgevat te worden als het product, het eindstadium, van een «natuurlijke» evolutie.

4.5. In de totale aliënatie ligt dus een mogelijkheid tot terugkeer (cf. Rousseaus «sociaal contract») en wel zo dat dank zij zijn volmaakte en slaafse instrumentaliteit, het medium transparant, onzichtbaar wordt en zo de stem terug kan laten verschijnen, stem die door de al te grote autonomie van het medium niet meer gehoord kon worden.

4.6. Van wie is nu deze stem die dank zij de *Plain Talk* (d.w.z. een schriftuur die slechts een spreken is) terug kan beluisterd worden? Rousseau en Flesch zijn het in dit opzicht weerom roerend eens: het is het volk dat eindelijk aan het woord kan komen, het is de gewone burger die, voordien verdeeld en onderdrukt in en door de schriftuur, door de representanten, nu spreekt, zichzelf beluistert, zichzelf herkent en zich aan zichzelf onderwerpt.

En zo komen we dan tot de verbinding

van *Plain Talk*, deze gereduceerde en effectieve taal en de democratie. We hebben er in dit verband op gewezen hoe in de zuiverste populistische stijl Flesch erop wijst hoe in het Amerikaanse Engels en de Amerikaanse democratie dit ideaal (dat anderzijds te gengewerkt wordt door de geletterdheid zelf) in de kiem aanwezig is en dat de echte democratie slechts dan kan bestaan wanneer *Plain Talk*, deze taal van en voor het volk, gevestigd wordt. Politieke representatie en linguïstische zijn derhalve bij Flesch isomorf te noemen, een stelling die ook bij Rousseau kan aangetroffen worden.

Als besluit van ons werkdocument hebben we er dan nog op gewezen dat deze hele theorie op een onuitgesproken contradictie berust. Wanneer de mens inderdaad slechts verschenen is met de taal, en dus niet vóór de taal kan aangewezen worden, wanneer de taal dient gezien te worden als de noodzakelijke mogelijksvoorwaarde voor het verschijnen van de vreemde figuur die de mens is, is het illusorisch te zeggen dat de taal de mens — laat staan het volk — representeert en dat deze mens zichzelf niet meer terugvindt in de taal. Het is dan ook naïef de taal kritisch te onderzoeken op haar transparantie, inzichtelijkheid en getrouwheid ten overstaan van een wezen dat veeleer door de taal gesproken wordt dan dat het de taal spreekt.

(1) We zullen in deze presentatie zoveel mogelijk het vernoemen van geraadpleegde auteurs en werken trachten te vermijden. Vermelden we hier alleszins toch P. Van Hauwermeiren *Het leesbaarheidsonderzoek* (Groningen: Tjeenk Willink, 1975) dat een uitstekend overzicht en inzicht biedt m.b.t. deze disciplines.

(2) We willen hierbij nogmaals, nadat we dit reeds in ons werkdocument hadden gedaan, waarschuwen voor de manipulaties die in ons taalgebied meestal met de leesbaarheidsformules gebeuren. Twee punten maken hierbij de uitspraken van de meesten van onze leesbaarheidsonderzoekers op zijn zachtst gezegd dubieus. Ten eerste wordt niet zelden de «aanpassing» aan het Nederlands van de formule van Flesch door Douma gebruikt. Tegen deze werkwijze is terecht geprotesteerd door Van Hauwermeiren, die van het standpunt uitgaat dat men formules dient te ontwerpen die oorspronkelijk en specifiek voor het Nederlands bestemd zijn. Het tweede punt is dat men in de beoordeling van de Nederlandse teksten vaak uitgaat van een interpretatieschaal die door Flesch opgesteld werd op basis van het gemiddeld opleidingsniveau van het Amerikaanse lezerspubliek in 1950!